

SALLY SIMPSON, CAROLE GIBBS, *Corporate crime*

International Library of Criminology, Criminal Justice and Penology, Ashgate Publishing Company, Hampshire, England, 2007., str. 538

U poslednjih nekoliko decenija primetno je sve učestalije ilegalno poslovanje kompanija. Posledice takvog postupanja su brojne i nesagledive a po ozbiljnosti prevazilaze one koje su rezultat konvencionalnog kriminaliteta. Kao ilustraciju možemo navesti primer kršenja propisa od strane farmaceutskih kompanija koje, sa ciljem sticanja profita i eliminisanjem konkurencije, plasiraju na tržište lekove čije dejstvo i negativni efekti nisu dovoljno ili potpuno provereni. Poznat je slučaj sa lekom talidomidom zbog koga je više desetina hiljada dece u svetu rođeno sa ozbiljnim anomalijama pre nego što je povučen iz prodaje. Neispravni lekovi zajedno sa drugim defektnim proizvodima prouzrokuju više smrtnih slučajeva u svetu godišnje nego učinjena ubistva¹. Pored ljudskog života, korporacije kršeći propise ugrožavaju i životnu sredinu. Tako se npr. procenjuje da kompanije svake godine ilegalno ispuštaju oko 8 miliona tona toksičnih materija u rečne tokove². U pogledu ekološkog kriminaliteta zanimljivo je navesti da je kompanija *Union Carbide*, poznata po jednoj od najvećih ekoloških katastrofa zbog zagađenja vazduha u Bopalu, uspela finansijski da se oporavi a nekoliko bivših zaposlenih je posle više od 25 godina

od katastrofe osuđeno na kratkotrajne kazne zatvora za nehatno lišenje života više od 4000 ljudi. Od posledica koje prouzrokuje kriminalitet korporacija ne treba zanemariti ni gubljenje poverenja u funkcionisanje tržišta i finansijske gubitke. WorldCom je bila jedna od najvećih telekomunikacionih kompanija u SAD a danas postoji kao MCI. Ono po čemu je WorldCom poznat jeste jedna od najčuvenijih računovodstvenih prevara koja je za posledicu imala ogromne novčane gubitke svih onih koji su, prevareni prikazanim finansijskim stanjem kompanije, kupovali njene akcije a među akcionarima je bila i država, investicioni i penzijski fondovi kao i druga privredna društva³. U nizu raznovrsnih kriminalnih aktivnosti kompanija treba pomenuti i kršenje prava zaposlenih na radu, prevare potrošača, utaju poreza, monopol, povredu prava intelektualne svojine, stečajne prevare itd.

Na naučnom planu prvi je na značaj kriminaliteta korporacija ukazao Edwin Sutherland. Njegovo zapažanje, po kome jezgro ekonomskog kriminaliteta ne čine krivična dela siromašnih i nezaposlenih, predstavljalo je zaokret u kriminološkoj misli sredinom XX veka a kršenje pravnih propisa od strane ljudi na društvenim položajima zarad ostvarivanja materijalne koristi Sutherland je označio kao kriminalitet belog okovratnika. Od tada je njegovo definisanje ovog pojma

1 L.M. Salinger, ed. /2005/: *Encyclopedia of white collar and corporate crime*, Sage Publications, str. 247.

2 L.M. Salinger, ed. /2005/, str. 855.

3 L.M. Salinger, ed. /2005/, str. 872.

dopunjavano i razvijano. Smatrajući da nisu iste situacije kada se krši pravo zaradi ličnih i interesa pravnog lica, Marshall Clinard i Richard Quinney su razvili dve podkategorije kriminaliteta belog okovratnika – kriminalitet profesija i korporacijski kriminalitet.

Shvatajući značaj ovog tipa kriminaliteta, autori Sally Simpson i Carole Gibbs su prikupili najznačajnije tekstove koji analizuju njegove različite aspekte čime je i nastao zbornik *Corporate crime*. Sally Simpson je redovni profesor i šef katedre za kriminologiju i krivične nauke na Univerzitetu u Merilendu SAD, a pored zbornika *Corporate crime*, autor je i koautor više monografija na temu korporacijskog i kriminaliteta belog okovratnika. Carole Gibbs je docent kriminologije na Univerzitetu u Mičigenu, SAD.

Knjiga *Corporate crime* je podeljena u tri celine. Prvu čine tekstovi autora koji sa različitih aspekata i teorijskih polazišta objašnjavaju etiologiju kriminaliteta korporacija. Druga celina se odnosi na problematiku reagovanja na ovaj tip kriminaliteta dok je treća sastavljena od tekstova kojima se daju različiti predlozi za redukovanje nedozvoljenog postupanja kompanija.

U prvoj celini uzroci korporacijskog kriminaliteta su klasifikovani u grupu mikro, zatim organizacionih i na kraju u grupu makro faktora.

Za objašnjenje kriminaliteta korporacija na individualnom nivou autori su kao prvi odabrali tekst istraživačkog tipa o neetičkom ponašanju menadžera marketinga. Teorijsko polazište ovog istraživanja činila je Sutherland-ova teorija diferencijalne asocijacije. Istraživači su došli do zaključaka da na ilegalno ponašanje menadžera ne utiče samo interakcija sa članovima nekonformističke

potkulture i učenje tehnika za kršenje normi. Ako nema prilike koju menadžeri ocenjuju kao povoljnu neće doći do kršenja propisa dok internalizacija definicija koje favorizuju kriminalitet nije potrebna. Menadžeri mogu smatrati da takvo ponašanje nije ispravno ali postupaju na isti način kao i njihove kolege zbog međusobne interakcije i dominantnosti pro-kriminalnih definicija unutar kompanije.

Mikro objašnjenje favorizuje i autor James Lasley koji kršenje propisa od strane rukovodioca dovodi u vezu sa nepostojanjem povezanosti sa kompanijom. U istraživanju je pošao od stavova kontrolne teorije čiji je autor Travis Hirshi. Rezultati su pokazali da privrženost kompaniji kao i želja za napredovanjem i izgradnjom profesionalne reputacije smanjuje mogućnosti za kriminalitet. Isto važi i za savesno obavljanje poslova. Menadžeri koji se nisu dovoljno posvećivali radnim obavezama imali su više vremena za kršenje propisa. Takođe je potvrđena Hirshi-jeva tvrdnja o sistemu vrednosti u grupi. Lasley je utvrdio da su propise najčešće kršili oni menadžeri koji su ocenjivali pravila kompanije kao nelegitimna. Treba napomenuti da se rezultati do kojih je došao navedeni autor odnose na kriminalitet belog okovratnika a ne na korporacijski kriminalitet.

Istraživanje autorke Diane Vaughan predstavlja sponu između individualnog i organizacionog objašnjenja korporacijskog kriminaliteta. Polazeći od kritike teorije racionalnog izbora Vaughan na empirijski zasnovanim činjenicama pokazuje kako odluke menadžera ne moraju biti isključivo proračunate i amoralne. Na primeru davanja dozvola za lansiranje spejs-šatlova od strane organizacije NASA, uprkos postojanju bezbednosnih razloga da se to ne čini,

detaljno je objašnjeno formiranje i dejstvo kriminalne potkulture na kršenje propisa. Rukovodioci na prve incidente gledaju kao na dozvoljen i uobičajen rizik. Kako se nesreće ne dešavaju kontinuirano, dolazi do normalizacije devijantnosti unutar kompanije tj. svi zaposleni prihvataju nedopušteno ponašanje kao uobičajeno. Spoljašnji podsticaji, poput političkih odluka o smanjivanju sredstava za rad organizacije, dodatno doprinose ustanovljavanju potkulture „prihvatljiv rizik“ u kojoj sve odluke postaju logične i razumne.

Kritikujući mišljenje Gottfredson-a i Hirshi-ja da se svi oblici kriminaliteta mogu objasniti nedostatkom samokontrole kod izvršioca, Gary Reed i Peter Yeager smatraju da je kriminalitet korporacija osoben po svojim karakteristikama i drugačiji od konvencionalnog kriminaliteta. Pre svega, njegovi izvršiocci nisu ljudi kojima nedostaje samokontrola. Suprotno, radi se o dobro socijalizovanim pojedincima koji teže etičkom ponašanju i moralnom opravdanju kršenja pravnih normi. Kada bi kršenje propisa u kompanijama bilo isključivo rezultat impulsivnosti zaposlenih, ne bi bilo moguće objasniti dugoročno planiranje i ostvarivanje ilegalnih postupaka. Reed i Yeager zauzimaju stav da je uloga korporacijske potkulture, a ne osobine prestupnika, presudna za objašnjenje kriminaliteta korporacija. Uključivanje u takvu potkulturu znači prihvatanje da se pravila nekada moraju kršiti jer je to neophodno za dobrobit kompanije, ostalih zaposlenih ili zarad sopstvenog položaja.

Za razliku od Reed-a i Yeager-a koji insistiraju na unutar-organizacionim uslovima kao uzroku korporacijskog kriminaliteta, Norman Denzin stavlja naglasak na spoljašnje organizaciono okru-

ženje. Polazeći od istorijskog konteksta, ovaj autor objašnjava kriminogene spone između ključnih aktera u industriji alkoholnih pića u SAD-u. To su pre svega proizvođači, potom distributeri i na kraju prodavci. U ovu mrežu Denzin je kasnije uključio i potrošače i državni aparat. Za svaki od navedenih aktera svojstveni su određeni oblici kriminalnog ponašanja. Sporazum o cenama i monopol za proizvođače, nesavesno poslovanje, utaja poreza za distributere, prevara potrošača za prodavce, korupcija za državni aparat itd. Zanimljiv je i njegov način objašnjenja kako pritisak sa jednog učesnika u ovom lancu prelazi na druge učesnike iziskujući kriminalno ponašanje.

U poslednjem tekstu koji se odnosi na organizaciono objašnjenje korporacijskog kriminaliteta autori Sally Simpson i Christopher Koper za teorijsku osnovu istraživanja uzimaju teoriju pritiska. Na osnovu ove teorije postavljeno je više hipoteza od kojih su neke potvrđene. Tako npr. promena menadžera u kompaniji dovodi do mirovanja zaposlenih koji čekaju da vide kakva je nova politika rukovođenja. Ako menadžer očekuje i dopušta pro-kriminalno ponašanje, tako će postupati zaposleni. To znači da etika kompanije zavisi pre svega od njenih rukovodioca. Autori su na osnovu sprovedenog istraživanja takođe utvrdili da na kriminalitet kompanija ne utiče struka menadžera. Hipoteza po kojoj će kriminalitet biti učestaliji u decentralizovanim kompanijama nije potvrđena ali je utvrđeno da strategija poslovanja utiče na kršenje propisa. Ako se radi o plasiranju jedne vrste proizvoda na tržište, veći je pritisak i samim tim kriminalitet pri čemu su u pitanju pre svega monopol i sporazum o cenama. Suprotno važi za diverzifikacionu strategiju poslovanja.

Za objašnjenje korporacijskog kriminaliteta autor sledećeg teksta Nikos Passas takođe koristi pritisak ali ne na organizacionom već na globalnom nivou. Pod uticajem Emila Durkheim-a i teorije anomije Roberta Mertona, Passas ukazuje na značaj procesa globalizacije i neoliberalizma u nastanku kriminaliteta. Ovi procesi su povezani i međusobno zavisni i dovode do rušenja ravnoteže, harmonije u ljudskim odnosima, smanjenja životnog standarda, povećanja nezaposlenosti i siromaštva. Konzumerizam stvara veštačke potrebe što uzrokuje kršenje propisa usled nemogućnosti zadovoljenja ciljeva legalnim sredstvima. Sve navedeno se odnosi i na poslovanje kompanija a proces globalizacije posebno pogađa kompanije u zemljama u tranziciji.

Urednici su za sledeći tekst izabrali rad James-a Coleman-a koji zauzima integrativni pristup u objašnjenju korporacijskog kriminaliteta. Coleman smatra da su ključni elementi motivacija i prilika. Motivacija podrazumeva definisanje određenih ponašanja kao dopuštenih pre svega putem tehnika neutralizacije. Ipak, to nije dovoljno. Postavlja se pitanje uzroka kriminalnog ponašanja. Po Coleman-u taj uzrok se nalazi u kapitalističkim odnosima koji nameću određene vrednosti poput egoizma i kompetitivnosti. Taj globalni okvir je konkretizovan kroz vrednosti i norme korporacijskih potkultura. Što se tiče prilike, Coleman je tretira kao skup spoljašnjih okolnosti. Neke od povoljnih prilika su kaznena politika sudova koja je više nego blagonaklona kada se radi o korporacijskom kriminalitetu, pritisak koji matična kompanija vrši na filijale ili proizvođač na distributere, ilegalno ponašanje drugih kompanija koje rezultira profitom.

Autori poslednjeg teksta u okviru prve celine su Toni Makkai i John Braithwaite. Na osnovu sprovedenog istraživanja u staračkim domovima u Australiji oni su utvrdili kako različiti pristupi inspektora utiču na ponašanje rukovodioca tih ustanova. Ako je u pitanju postidiivanje reintegrativnog karaktera kriminalitet ima tendenciju opadanja. Suprotno, ako postidiivanje ima stigmatizujući karakter veće su šanse za porast kriminaliteta.

Druga celina knjige obuhvata tekstove čija se sadržina odnosi na različite oblike reagovanja na kriminalitet korporacija. Na zanimljivost ove teme je ukazao još Edwin Sutherland po kome se odgovori na kriminalitet belog okovratnika bitno razlikuju u odnosu na konvencionalni kriminalitet. Na prvi se reaguje građanskim i upravnim a na drugi krivičnim pravom. Istraživanja, koja su navedena u ovom delu knjige, pokazuju da je situacija danas drugačija kao i da je svest ljudi po pitanju kršenja propisa od strane korporacija promenjena.

Joseph Sanders i Lee Hamilton su ispitivali stavove javnog mnjenja o izvođenju odgovornosti kompanija za postupke njenih zaposlenih. Istraživanje je sprovedeno u tri grada– Vašington, Moskva, Tokio– zbog utvrđivanja u kojoj meri različite kulture imaju ulogu u formiranju stavova građana. Za sve gradove je bilo zajedničko mišljenje po kome odgovornost kompanija raste ako krivično delo učini neko iz upravljačkog vrha. Ako se radi o prećutnom odobrenju nadređenih, smanjuje se odgovornost kompanije. Autori su ukazali i na neke kulturne razlike. Tako su npr. Rusi manji skloni osuđivanju kompanija za kršenje propisa od respondenata iz druga dva grada dok Amerikanci pripisuju

više odgovornosti pojedincima u okviru kompanije od respođenata u Japanu.

U sledećem tekstu Michael Benson i drugi koautori analiziraju odnos javnog tužilaštva prema kriminalitetu korporacija tj. zainteresovanost i obučenost javnih tužilaca za procesuiranje ovih dela. Rezultati istraživanja pokazuju da se javni tužioc i češće sreću sa kriminalitetom korporacija u gradovima nego u ruralnim područjima kao i da je tužilaštvo opterećeno drugim krivičnim delima tako da nema dovoljno vremena ni stručnog kadra za gonjenje učinilaca krivičnih dela u korist kompanija.

Posle javnog tužilaštva kao oblika formalne socijalne kontrole, urednici su izabrali tekstove koji razmatraju primenu krivičnog prava kao sredstva u suzbijanju korporacijskog kriminaliteta. Tako npr. Molly Joseph kritikuje široko korišćenje krivičnog prava i ukazuje na potrebu ponovnog definisanja odgovornosti kompanija koja ne bi trebalo da se izvodi na osnovu kršenja normi bilo kog zaposlenog. U sledećem tekstu John Scholz kritikuje model zastrašivanja koji po njemu ne dovodi do redukovanja kriminaliteta korporacija. Ovaj autor smatra da postoje i drugi oblici reagovanja koje treba prilagoditi svakoj konkretnoj kompaniji. Sa ciljem postizanja najoptimalnijeg rešenja, Scholz ekonomski proračunava taktike postupanja i zaključuje da pristup prinude i zastrašivanja treba primeniti samo kada ne postoji bilo kakva mogućnost saradnje sa kompanijom koja krši norme.

U trećoj celini ove knjige dat je prikaz različitih strategija kojima se može redukovati ilegalno poslovanje kompanija. Tako Laureen Snider ukazuje na razloge dekriminalizacije u pogledu krivičnih dela iz oblasti privrednog poslovanja. To je pre svega neo-liberalno

shvatanje ekonomije po kome država ne treba da se meša u funkcionisanje tržišta, zaštitu zaposlenih i sl. Takvi stavovi nisu prihvaćeni u nekim segmentima poslovanja kompanija (npr. ekološki kriminalitet) jer su građani putem različitih oblika udruživanja ukazali na negativne posledice nepostojanja državne intervencije i uticali na promenu svesti po tom pitanju. Na sličan način bi, prema tome, trebalo postupiti i kod drugih formi poslovanja kompanija koje imaju teške posledice po život, zdravlje ljudi i imovinu većeg obima.

Peter Grabosky u sledećem tekstu analizira ulogu profesionalnih savetnika na odluke korporacija sa posebnim osvrtom na njihovu ulogu u farmaceutskoj industriji, advokaturi, revizorskim poslovima i inženjerstvu. Oni mogu zajedno sa klijentima odlučiti da prekrše zakon, dati takve savete u dobroj nameri ili biti prevareni od strane klijenata koji nisu dali sve podatke o poslovanju kompanije. Kako je uloga savetnika u ovim profesijama značajna za donošenje odluka, autor naglašava potrebu njihove kontrole kroz predviđanje odgovornosti za nesavesno postupanje, postojanja udruženja u navedenim profesijama, kodeksa ponašanja.

Zanimljive predloge u borbi protiv kršenja propisa u farmaceutskoj industriji daje John Braithwaite. Na nacionalnom nivou ovaj autor predlaže pozivanje kompanije od strane suda da izloži svoj način rešavanja slučaja kada je izvršeno krivično delo. To može biti pribavljanje dokaza, otpuštanje odgovornih lica i sl. Pored nacionalne, treba raditi i na regionalnoj regulativi. Jedan od načina je unifikacija standarda poslovanja što će uticati na smanjivanje mogućnosti za izbegavanje zakonskih propisa. Sledeći predlog je jačanje sa-

moregulacije u farmaceutskim kompanijama. Većina farmaceuta se pridržava propisa i poštuje standarde poslovanja, čak i kada su znatno niže postavljeni kao npr. u nerazvijenim državama. U suprotnom bi bilo mnogo većeg broja teških posledica po zdravlje i život ljudi zbog neispravnih lekova. To još jednom potvrđuje neefikasnost pravnog sistema i značaj samoregulacije.

U tekstu kojim se završava treća celina autori Gilbert Geis i Joseph DiMento analiziraju odredbe američkog saveznog zakona koji se odnosi na krivičnu odgovornost pravnih lica. Oni ukazuju na nedostatak istraživanja u ovoj oblasti koja bi mogla dati odgovore na mnoga pitanja vezana za korporacijski kriminalitet i stoga identifikuju četrnaest ključnih tačaka za buduća istraživanja. Oni ne kritikuju postojanje krivične odgovornosti pravnih lica već smatraju da se ne može znati da li je takvo zakonsko rešenje dobro ili loše dok se ne dobije empirijska potvrda.

Knjiga *Corporate crime* pruža bogat uvid u raznovrsne teorijske i empirijske aspekte korporacijskog kriminaliteta kroz odabir ključnih tekstova iz ove oblasti. Urednici su pažljivom selekcijom radova stavili akcenat na najvažnija pitanja i probleme kriminaliteta kompanija. Teorijska podloga obuhvata različite pravce počevši od klasične i pozitivističke orijentacije do kritičkih struja

u kriminologiji. Prikazana istraživanja o ovoj vrsti kriminaliteta takođe obuhvataju sve metodološke pristupe. Cilj urednika bio je i uporedni prikaz podataka iz različitih regiona u svetu kako bi se dobila kompletnija slika o kriminalitetu kompanija. Imajući u vidu značaj teorijskog i empirijskog objašnjenja kriminalnih pojava pre nego što se usvoje određena zakonska rešenja, knjiga *Corporate crime* je izuzetno značajna za sve koji se u teoriji ili praksi bave problematikom ilegalnog ponašanja kompanija. Bez sagledavanja uzroka kršenja propisa i razumevanja sociološkog aspekta funkcionisanja korporacija postoji rizik da usvojena zakonska rešenja budu neadekvatna i da ne odgovore na zahteve za redukovanjem ovog tipa kriminaliteta. Tako je npr. kod nas prošle godine stupio na snagu Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela a do sada nije primenjen na neki slučaj izvršenja krivičnog dela u korist pravnog lica. Time je potvrđena jedna od bitnih odlika korporacijskog kriminaliteta a to je faktički imunitet od krivičnog gonjenja njegovih učinilaca što ukazuje na potrebu veće zainteresovanosti naše naučne i stručne javnosti za ovaj fenomen. Knjiga *Corporate crime* bi stoga bila i značajna polazna osnova za proučavanje stanja ovog tipa kriminaliteta u našoj zemlji.

Natalija Lukić